

Sadržaj

PROLEGOMENA

Istoričar filozofije	11
Poimanje prethodnika	23

THEORÍA

Određenje mudrosti	37
Kauzalna shematika	45
Mogućnost, udejstvenost i usvrhovljenost	71
Nepokretni pokretač.	85

PRAXIS

<i>Aretologija</i>	99
„Generička” i „partikularna” <i>dikaiosyne</i>	109

APPENDIX

<i>Logos</i> , „volja”, odgovornost i ne-ljudska živa bića.	127
Napomene	139
Literatura	199
Lista skraćénica	213

Indeks imena	219
Indeks grčkih pojmova, termina i fraza.....	225
Beleška o autoru	233

Istoričar filozofije

Tokom dvadesetog veka, ali i u prve dve decenije dvadeset prvog veka, iskristalisale su se najmanje dve struje kada je u pitanju Aristotelovo poimanje predsokratovaca.¹ Prva, sa znatno većim brojem pristalica i sasvim u skladu s dominantno skeptičkim duhom epohe, najčešće se bespoštedno obrušavala na najveće autoritete prošlosti, pa tako ni Stagiranin nije više bio bespogovorno priznat kao klasični helenski filozof koji je u svom bogatom opusu sabrao i sublimirao sav dotadašnji razvoj filozofske misli.² Dovođena je, drugačije rečeno, u sumnju čuvena teza da je Aristotelova filozofska recepcija, koja je smatrana kulminacijom jedinstvenog razvojnog puta filozofije u IV veku pre naše ere, kao takva obuhvatala u sebi i principe svih ranijih filozofija.³ Pod vidom naučničke „neutralnosti” i „objektivnosti”, fragmentarnom i na momente suptilnom analizom Aristotelovih spisa, otkrivane su u njima „očite greške” i „brojne manjkavosti”. Tvrdilo se, štaviše, da doksografija, koja je polazila od Stagiranina, ne samo da nije sačuvala učenja starih mislilaca u njihovom izvornom obliku, nego je i ono što je do tada bilo sačuvano dodatno izvitoperila. Da bi se nanovo otkrila zamagljena izvorna bit grčke filozofije i dobila kao mogućnost duhovnog života za savremeno doba, preporučivalo se potpuno destruisanje klasične „sokratovske” filozofije i tradicionalnog gledanja na nju.

Filozofi i filolozi našeg vremena u svojim raznorodnim istraživanjima predsokratovaca i njihove mnogodimenzionalne oslonjenosti i povezanosti sa Aristotelom slagali su se u malo čemu, osim u jednom: Stagiranin je nepouzdan svedok kada su rani filozofi u pitanju! U ovom odeljku biće pomenute pojedine kritike koje su na račun Aristotelovog prikaza predsokratovaca upućivali neki od poznatih i priznatih stručnjaka iz ovih oblasti.

Barnet (J. Burnet), u knjizi *Rana grčka filozofija*,⁴ koja je prvi put izašla krajem XIX veka, ali koja se i danas smatra jednim od najboljih prikaza predsokratovaca ikada objavljenih, u „Napomenama o izvorima” nedvosmisleno saopštava da su Aristotelovi stavovi o ranim filozofima daleko manje istorični nego što su to, recimo, Platonovi.⁵

Iberveg (F. Uberweg), zatim, u delu *Osnove istorije filozofije I*,⁶ kaže da Stagiraninovi navodi „nisu svuda bezuslovno pouzdani”, i dodaje da, osim toga, on ima običaj da u tuđa učenja unosi meru i dimenziju sopstvenih temeljnih pojmova.

Kirk i Raven (G. S Kirk, J. E. Raven), dalje, u knjizi *Predso-kratski filozofi*,⁷ tvrde da su Aristotelova stanovišta često iskrivljena njegovom ocenom koja prethodnike vidi samo kao segment „klecajućeg” progressa ka istini, koju je, razume se, otkrio sam Stagiranin u svojim istraživanjima, pogotovo u onim koja razmatraju problem uzročnosti.⁸

Veoma oštri su i komentari Maka Diarmida (J. B. McDiar-mid). On će na pojedinim mestima svog članka „Teofrast o pred-sokratskim uzrocima”⁹ ponavljati tada već uobičajene stavove, kao onaj da Stagiranina „nisu uopšte zanimale istorijske činjenice kao takve”, i nastaviti u istom stilu, da prilikom konstrukcije vlastitog sistema filozofije Aristotel sebi mnogo šta dopušta, pa i to da modifikuje ili iskrivi ne samo detalje stavova prethodnika već i njihova temeljna stanovišta. Mak Diarmid na kraju rada zaključuje kako nema nikakve postojane vrednosti u Stagiraninim komentarima o predsokratovcima, niti da uopšte postoji tako nešto kao što je aristotelovska interpretacija prvih filozofa.

Autor koji je, ipak, „najzaslužniji” za ovakav interpretacijski pristup, koji se potom širio gotovo geometrijskom progresijom, zasigurno je Černis (H. Cherniss). Černisova knjiga *Aristotelova kritika predsokratske filozofije*,¹⁰ ono je vrelo sa kojeg se već više od pola stoleća crpe inspiracija za, najčešće neodmerene, kritike na Aristotelov račun. Klasična Černisova teza je da Stagiranin nije nameravao da pruži istorijski prikaz ranije filozofije, jer su za

njega, kao i za većinu drugih filozofa, doktrine prethodnika samo materijal koji treba da bude preoblikovan u skladu s vlastitim potrebama i svrhama. Interesantna je i Černisova konstatacija, bolje reći njegova uverenost da nije moguće konstruisati konzistentnu shemu Aristotelove koncepcije predsokratske filozofije, jer, navodno, kako god da se to pokuša, izbijaju na videlo nepremostive protivrečnosti, bilo na generalnom nivou bilo u pojedinostima. Kada u poslednjem poglavlju svoga spisa bude sumirao prethodni rad, Černis će nabrojati sedam mogućih izvora pogrešaka koje čini Aristotel kada izveštava o stavovima predsokratovaca:

1. To su najpre hotimične pogreške koje Aristotel čini zbog nekih svojih parcijalnih svrha i potreba.
2. Stagiraninov uobičajeni spisateljski manir je, zatim, bio da prilagođava i reinterpreтира teorije i aksiome svojih prethodnika, u skladu s ciljevima i zahtevima koje je pred sebe postavio.
3. Aristotel veoma često pogrešno razume tekstove ranijih autora, kao i njihove usputne beleške (kao primer Černis navodi Platonove komentare).
4. Jedan od najplodnijih izvora pogrešnog razumevanja predsokratovaca predstavlja Stagiraninova terminološka prerada ranijih teorija (uvođenje potpuno novih pojmova), ili, što je po Černisu gotovo isti proces, iščitavanje iz iskaza ranijih mislilaca onih implikacija koje date reći nikako ne mogu nositi zbog toga što su znatno kasnijeg porekla. Černis zaključuje kako Aristotel nije u stanju da razume gledišta svojih preteča.
5. Slična po svojim posledicama je i Stagiraninova pretpostavka da su ideje koje se javljaju u njegovom dobu na neki način morale egzistirati i u ranijim vremenima, bez obzira na to da li u delima prethodnika ima indicija za to ili ne.
6. Jedna od Aristotelovih omiljenih metoda sadržana je u htenju da razvija „nužne antecedente” i „nužne konse-

kvense” iz ranijih iskaza, kao i težnja da rekonstruiše nameravana značenja i izvorni obim diskutovanih doktrina (Černis još dodaje da takve rekonstrukcije sve do njegovih dana jesu omiljeno oruđe istoričara grčke filozofije).

7. Konačno, pošto je Stagiraninova koncepcija istorijskih veza i odnosa različitih ranih mislilaca potpuno neadekvatna, on je, smatra Černis, nesposoban da u pravom svetlu sagleda značaj njihovih teorija. Teza da svaki predsokratovac teži svrsi koja je reprezentovana u Aristotelovom sistemu isključuje sve objektivne veze među njima, i na ovoj pretpostavci zasnovana istorija razvoja predaristotelovske filozofije je, zaključuje Černis, apsurdna. Stoga ni istorijsko-sistematski prikaz iz *Metafizike* (Μετὰ τὰ φυσικά) A nije ništa drugačiji od ostalih delova u kojima se pogrešno interpretiraju i netačno prikazuju motivi i namere prethodnih filozofa, nego se sve to odvija, da parafraziramo Černisa, „u slavu četiri tipa uzročnosti”.¹¹

Druga struja, brojčano u manjini, oponirala je preovlađujućem, može se slobodno reći omalovažavanju Aristotelovih razmatranja o predsokratovcima.¹² Njeni najčešće navođeni reprezentanti su Gatri (W. K. C. Guthrie) i Riter (J. Ritter).

Pre kratkog prikaza njihovih misli, treba reći da u prilog teza te dvojice filozofa ide i već gotovo zaboravljena činjenica da je, u povesnom smislu, jedva nešto ranije Hegel (G. W. F. Hegel), u svojim predavanjima iz *Istorije filozofije II*, izjavljivao za Stagiranina kako je on: „Bio jedan od najbogatijih i najobimnijih (najdubljih) naučnih genija koji su se ikad pojavili – jedan uman čovek s kojim se niko, ma iz kojeg vremena, ne može uporediti”¹³ („er ist eins der reichsten und umfassendsten (tiefsten) wissenschaftlichen Genies gewesen, die je erschienen sind, – ein Mann, dem keine Zeit ein Gleiches an die Seite zu stellen hat”), kao i da se Aristotel, uz Platona, mora nazvati i učiteljem ljudskog roda. U huku samozadovoljstva naučnog i tehničkog uzleta koje su XX i

XXI vek doneli sa sobom, izgubile su se i Hegelove reči da je Stagiranin starije filozofe proučio pažljivo i temeljno i da se, kada je u pitanju grčka filozofija: „Ne može ... učiniti ništa bolje do da se prouči prva knjiga njegove *Metafizike*”¹⁴ („Für die griechische Philosophie ist nichts Besseres zu tun, als das erste Buch seiner *Metaphysik* vorzunehmen”).

Gatri, osvrćući se na stavove Černisa i Mak Diarmida, u članku „Aristotel kao istoričar”,¹⁵ kaže da je osobeni postupak Stagiraninovog svedočenja od vitalne važnosti za celokupnu istoriju predsokratskog mišljenja. On govori da je naš dug Aristotelu ogroman, ilustrujući to mestom iz 8. glave I knjige *Metafizike* (989a30-33), koje predstavlja svojevrsnu anticipaciju savremenog naučnog pristupa odgovarajućoj problematici, gde se čitalaštvo jasno upozorava kada prestaje izlaganje stavova nekog autora a kada počinje sopstveni interpretacijski pristup. Stagiranin na pomenutom mestu kaže (*Met.*989a30-33):

Što se tiče Anaksagore, ako bi neko pomislio da je on rekao [da] [postoje] dva elementa, [ta] pretpostavka bila bi potpuno u skladu sa dokazom, koji on sam nije raščlanio, ali bi ga morao prihvatiti kada bi ga neko do-
veo do njega.¹⁶

Ἀναξαγόραν δ' εἴ τις ὑπολάβοι
δύο λέγειν στοιχεῖα, μάλιστα
ἂν ὑπολάβοι κατὰ λόγον, ὃν
ἐκεῖνος αὐτὸς μὲν οὐ διήρθευσεν,
ἠκολούθησε μὲντ' ἂν ἐξ ἀνάγκης
τοῖς ἐπάγουσιν αὐτόν.

U knjizi *Istorija grčke filozofije I*,¹⁷ Gatri piše da se Aristotelov legat, na prvom mestu, ogleda u tome što on uvodi razliku između onih mislilaca koji opisuju univerzum pomoću mita i onog nadnaravnog, i onih koji su se prvi usudili da taj isti univerzum objasne pomoću prirodnih uzroka. Ne samo da je Stagiranin najraniji autoritet za većinu onoga što su predsokratovci naučavali, nastavlja Gatri, nego se i kasnija doksografska tradicija vraća istorijskim radovima njegovog učenika Teofrasta, pre svega spisu *Mnenja fizičara* (*Φυσικῶν Δόξαι*), noseći pečat njegove škole u svojim radovima, pa, u znatnoj meri, i njegove izuzet-

ne ličnosti. Sumirajući tu diskusiju, Gatri beleži da je vrednost onoga što je sačuvano od Aristotela, što iz samog njegovog pera što iz beležaka koje su pravili njegovi učenici na predavanjima, dovoljno velika ne samo da garantuje valjanost Stagiraninovog prosuđivanja u celini, nego, takođe, i da upozori gde su njegove verovatne slabosti, zatim, da pruži materijal kojim bi mi sami neutralizovali posledice Aristotelovih ličnih filozofskih stanovišta, i, na kraju, da ukaže gde su i koja su moguća iskrivljenja u njegovim spisima.¹⁸

Riter, u knjizi *Metafizika i politika*,¹⁹ naročito u članku „Aristotel i predsokratovci”, braneći velikog filozofa, piše da je Aristotelu prevashodno stalo do jedinstva filozofije tj. do pomirenja italaskog i jonskog principa, kao i da se predstava da je Stagiranin protumačio izvornu filozofiju u smislu svog sistema daleko udaljava od onoga što se zaista dogodilo. Koherentnost filozofije od Talesa do sokratovaca, konstatuje Riter, počiva na tome što je Aristotel u filozofiju čistog mišljenja, koja počinje s elejcima i pitagorejcima, uneo jonski pojam *arche*-a i time čitav „dotadašnji razvitak filozofske misli shvatio u unutrašnjem jedinstvu”.²⁰

*

Reakcija autora ove knjige na neke od negativnih komentara na Aristotelovu recentnost i relevantnost kao izvora, usmerena je, najpre, na konstataciju da uz brojne kritike upućene na račun ranijih mislilaca, Stagiranin ne zaboravlja ni njihove zasluge za samu stvar filozofije. Za Aristotela je njegovo sopstveno mišljenje određeno nužnošću istine naučavanja njegovih prethodnika. On nije moderni mislilac kartezijanskog tipa za koga je bespretpostavnost započinjanja mišljenja aksiom.²¹ Naprotiv, za Stagiranina je filozofska tradicija temelj na koji se on oslanja, te iz mnogih stranica njegovih spisa izbija respekt spram starih. Aristotel stalno traži ono zrnce istine koje će biti luča što će se prenositi na naredne generacije (*Met.*993b11-19):